

УДК 378.147.001.8–055.2

DOI <https://doi.org/10.32840/1992-5786.2020.71-2.42>**В. О. Смікал**кандидат педагогічних наук, доцент,
доцент кафедри педагогіки і психології вищої школи
Національного педагогічного університету імені М. П. Драгоманова

УМОВИ ТА ЧИННИКИ ФОРМУВАННЯ ГЕНДЕРНОЇ КУЛЬТУРИ МАЙБУТНІХ ВИКЛАДАЧІВ

У статті розглядається проблема формування гендерної культури майбутніх викладачів. Здійснено науковий аналіз базових понять дослідження, визначено та теоретично обґрунтовано педагогічні умови формування гендерної культури майбутніх викладачів у процесі професійної підготовки.

У сучасному суспільстві надзвичайно актуалізується проблема виховання свідомої особистості, здатної до побудови гармонійних взаємин, зокрема гендерних. Гендерна культура є однією з ключових категорій гендерних і культурних досліджень. Проблемі формування особистості з високим рівнем гендерної культури присвячено багато досліджень. Та, незважаючи на підвищений інтерес науковців до гендерного виховання, проблема педагогічних умов формування гендерної культури майбутніх викладачів у процесі професійної підготовки залишається актуальною.

Аналіз наукової літератури з проблеми дослідження дав змогу визначити, що основними умовами формування гендерної культури майбутніх педагогів є: підвищення професійної компетентності викладачів щодо формування гендерної культури студентів (виражається в усвідомленні функцій, статусу, взаємин чоловіка та жінки в суспільстві, здатності критично підходити до аналізу своєї діяльності як представника певного типу статі, а також знаннях про гендерні особливості суб'єктів освітнього процесу); використання інтерактивних методів і форм гендерного виховання (трансформує пасивного об'єкта сприйняття навчальної інформації в активного суб'єкта пізнання, самовиховання); мотивування самовдосконалення студентів та стимулювання самовиховання гендерної культури (формує в майбутніх викладачів уміння співвідносити гендерну культуру суспільства із власним гендерним світоглядом, гендерною позицією, гендерними ролями). Сучасний світ актуалізує потребу в трансформації характеру взаємовідносин статей відповідно до принципів гуманізації, суб'єкт-суб'єктної взаємодії, цілісності, особистісної орієнтації, життєвої смислотворчої самодіяльності, соціальної відповідності, превентивності, акмеологічного принципу виховання.

Ключові слова: культура, гендер, гендерна культура, гендерне виховання, гендерна компетентність, формування гендерної культури.

Постановка проблеми. Процес становлення в Україні демократичної держави та громадянського суспільства, соціальної їх орієнтованості, виконання взятих на себе міжнародних зобов'язань, а отже, входження країни як рівноправної до світового та європейського співтовариства, вимагає концептуального визначення, розробки й здійснення гендерної політики як основи формування гендерної культури, розвитку гендерної активності чоловіків і жінок, адаптації до світових умов творення гендерної демократії – складника соціальної демократії. Гендерного реформування потребує кожна сфера нашого життя, особливо система освіти. Потерпаючи від структурного гендерного дисбалансу, освітня система має одночасно виконувати набагато складніші функції – інформаційно-просвітницьку та виховну, сприяючи гендерним перетворенням і формуючи в молодого покоління нові підходи і стандарти в цій сфері.

Важливість та необхідність зосередження уваги на гендерних проблемах була визнана Україною, що знайшло своє підтвердження в законодавчих

документах. Так, 8 вересня 2005 р. Верховною Радою України був прийнятий Закон «Про забезпечення рівних прав та можливостей жінок і чоловіків», яким визначено основні напрями гендерної політики в українському суспільстві, зокрема забезпечення паритетного становища чоловіків та жінок у всіх сферах життєдіяльності, ліквідація всіх форм дискримінації, і в якому гендерна рівність розглядається як «рівний правовий статус жінок та чоловіків і рівні можливості для його реалізації, що дає змогу особам обох статей брати рівну участь у всіх сферах життєдіяльності суспільства» [1, с. 561].

Аналіз останніх досліджень і публікацій. У сучасному суспільстві надзвичайно актуалізується проблема виховання свідомої особистості, здатної до побудови гармонійних взаємин, зокрема гендерних. Гендерна культура є однією з ключових категорій гендерних і культурних досліджень, філософським, соціальним, педагогічним, психологічним аспектам якої присвячені праці Р. Айслер, М. Гімбутас, Г. Зіммеля,

М. Мід, Р. Айвазової, Т. Вороніної, І. Клименкової, С. Матюшкової; В. Агеєвої, О. Андрієнко, Н. Грицяк, О. Кізь, Л. Кобилянської, Н. Маркової, Т. Мельник, В. Москаленко, Ю. Стребкової та ін.

Проблемі формування особистості з високим рівнем гендерної культури присвячені дослідження А. Аніщенко, Т. Бендас, О. Болотської, О. Вороніної, Н. Гусак, Н. Городкової, Л. Даниленко, Т. Дороніної, М. Зубілевич, І. Іванової, О. Камінської, Т. Кубриченко, Г. Лактіонової, О. Луценко, С. Олійник, О. Семиколоєвої, П. Терзі, Л. Харченко, О. Цокур, С. Яшник та ін.

Питання впровадження гендерного підходу в освіту висвітлені в працях С. Вихор, Т. Говорун, Т. Голованової, О. Кікінежді, І. Кльоціної, В. Кравець, Л. Міщик, І. Мунтян.

Більшість сучасних гендерних практик зосереджені на вивченні наявних у суспільстві гендерних стереотипів, визначенні завдань щодо реалізації ідеї гендерної рівності в школі, вищій школі та інших інститутах соціалізації. Незважаючи на підвищений інтерес науковців до гендерного виховання, проблема педагогічних умов формування гендерної культури майбутніх викладачів у процесі професійної підготовки залишається актуальною.

Метою статті є науковий аналіз базових понять дослідження, визначення та теоретичне обґрунтування педагогічних умов формування гендерної культури майбутніх викладачів у процесі професійної підготовки.

Виклад основного матеріалу. У науковій літературі культуру розглядають як специфічний людський спосіб буття, що визначає практичну й духовну активність людей, їх можливі відносини з навколишнім світом і з собою, тобто як універсальну реальність людського буття. Тому культура не збігається однозначно ні з людиною, ні зі світом, окремо взятими. Вона є актуальною межею збігу людини і світу, досяжною гармонією їх буття. Культура символізує гармонію, природність, свободу, відкритість людського буття у світі. Із давніх-давен використання терміна «культура» пов'язане зі спробою відділити те, що зроблено, перетворене людиною, від того, що існує в первісному, природному вигляді. Латинське *culture*, що походить, на думку лінгвістів, від стародавнього *colere*, означає «оброблення, поліпшення людиною чогось природного». Спершу поняття «культура» розуміли як цілеспрямований вплив людини на природу, а також виховання та навчання самої людини. Виховання включало не лише розвиток вмінь наслідувати наявні норми та звичаї, а й бажання діяти за їх канонами, формувало впевненість у здатності культури задовольняти всі потреби й запити людини [2, с. 73].

Культура – специфічний спосіб буття, який визначає весь спектр практичної й духовної активності людини, її ставлення до оточуючого світу та

самої себе, тобто є універсальною культурною реальністю [3, с. 47].

Слово «гендер» походить від грецького слова «генос», що означає «походження, матеріальний носій спадкоємності». У близькому значенні воно відповідає українському поняттю «рід», «досвід роду».

Спочатку інтерес зарубіжних дослідників був зосереджений здебільшого на доведенні існування гендеру, тобто у виявленні небіологічної зумовленості відмінностей між чоловічим і жіночим у культурі та соціумі. З кінця 80-х років минулого століття дослідницький інтерес спрямовується на виявлення залежності гендерних відносин і гендерних ролей від культурного типу. Нині «гендер» розуміється як розподіл ролей між статями в суспільстві з усіма наслідками такого розподілу: економічними, політичними, соціальними, культурними і психологічними, які неминуче впливають із цього.

У Великому тлумачному словнику сучасної української мови «гендер» має два значення: 1) відмінність між чоловіками і жінками за анатомічними ознаками; 2) соціальний розподіл, який часто базується на статевих відносинах, але не обов'язково збігається з ними [4, с. 177].

Погоджуємося з думкою Н. Оніщенко і О. Львової, що гендер не варто ототожнювати зі статтю. Стать – це системна сукупність анатомо-фізіологічних властивостей людини, які відрізняють чоловіка від жінки. Гендер – це соціальна стать, соціально визначені ролі, сфери діяльності чоловіків і жінок, які визначаються не біологічними статевими відмінностями, а соціальною організацією суспільства [5, с. 4].

У науковій літературі є кілька концепцій гендеру, що зумовлено дискусіями навколо цього питання та багатомірністю терміна. Але загальним є той факт, що гендер конструюється за допомогою етапів соціалізації, культурних норм, ролей і стереотипів суспільства. У контексті гендерних досліджень виокремлюються такі поняття, як гендерна рівність, гендерний підхід, гендерні стереотипи, гендерне виховання, гендерна освіта, гендерна культура тощо.

Гендерна культура, за визначенням С. Котової-Олійник, – це «система уявлень, цінностей, знань, норм, інтересів і потреб, які формують соціокультурні аспекти статі, встановлюють статуси жінок і чоловіків, визначають їхні ролі, взаємовідносини й моделі поведінки в різних сферах життя та впливають на форми й результати творчої діяльності статей, визначаючи їхнє місце в загальній картині світу. Гендерна культура відтворює, закріплює і формує відмінності між статями, регулює взаємини жінок і чоловіків в особистому, родинному й соціальному житті. Зміст гендерної культури як соціального явища розкривається в забезпеченні

умов для всебічного розвитку особистості, гармонійної соціалізації, самореалізації, гуманізації людини й суспільства» [6, с. 39].

Гендерна культура, на думку С. Оксамитної, розглядається як невіддільний складник демократичного світогляду, дотримання принципу рівної та рівноцінної громадянської гідності кожної людини, незалежно від статі, забезпечення рівних можливостей для самореалізації та розвитку особистості чоловіків і жінок, визнання необхідності соціального партнерства жінок і чоловіків, консенсусного характеру досягнення рівності між ними [7, с. 174].

Високий рівень гендерної культури характеризується наявністю: гендерно чутливої самосвідомості; гендерно орієнтованого світогляду; гендерних цінностей, в основі яких лежать рівні права та можливості жінок і чоловіків у всіх сферах життєдіяльності, рівні обов'язки та відповідальність у виконанні сімейних і професійних ролей, гендерна справедливість тощо [6, с. 40].

Питання формування гендерної культури майбутніх викладачів ми розуміємо як умову визнання необхідності забезпечення рівних можливостей для самореалізації юнаків і дівчат, чоловіків і жінок. Формування гендерної культури – це питання про усвідомлення існування дискримінаційних норм поведінки чоловіка або жінки в суспільстві, впливу культури на формування і зміну традиційних гендерних стереотипів, норм поведінки щодо виконання ролей представниками чоловічої і жіночої статі в різних сферах життєдіяльності людей.

Аналіз наукової літератури з проблеми дослідження, спостереження за поведінкою студентів, аналіз їх висловлювань на гендерну тематику показують, що основними умовами формування гендерної культури майбутніх педагогів є підвищення професійної компетентності викладачів щодо формування гендерної культури студентів, використання інтерактивних методів і форм гендерного виховання, мотивування самовдосконалення студентів та стимулювання самовиховання гендерної культури.

Вищезазначені педагогічні умови ґрунтуються на таких принципах виховання: принципі національної спрямованості виховання, принципі культуровідповідності, принципі гуманізації, принципі суб'єкт-суб'єктної взаємодії, принципі цілісності, акмеологічному принципі, принципі особистісної орієнтації, принципі життєвої самодіяльності, принципі полікультурності, принципі технологізації, принципі соціальної відповідності, принципі превентивності.

Перша педагогічна умова – підвищення професійної компетентності викладачів щодо формування гендерної культури студентів – реалізується через підвищення гендерної компетентності учасників освітнього процесу, що виражається в

усвідомленні функцій, статусу, взаємин чоловіка та жінки в суспільстві, здатності критично підходити до аналізу своєї діяльності як представника певного типу статі, а також знання про гендерні особливості суб'єктів освітнього процесу й інших аспектів гендерної педагогіки. Основними її компонентами, на думку А. Заїкіна, є змістовний (знання різних питань гендерної педагогіки та психології), рефлексивний (наявність власної позиції з гендерних питань, прагнення до самовдосконалення на основі аналізу та самооцінки професійних думок і педагогічної діяльності), організаційний (уміння управляти процесом гендерної соціалізації студентів, усвідомлювати різні аспекти гендерної освіти, створювати відповідні умови в освітньому процесі на засадах гендерної рівності) [8, с. 283].

С. Котова-Олійник виокремила такі структурні елементи гендерної компетентності: оволодіння й оперування гендерними знаннями (про сутність і складники гендерної проблематики, особливості гендерного розвитку особистості, гендерні аспекти соціалізації, актуальні проблеми гендерної освіти, її виховання, принципи, форми й методи гендерної педагогіки, основні документи гендерної політики й освіти); забезпечення гендерного балансу в освітньому процесі (усвідомлений гендерний аналіз сучасної сфери освіти для уникнення сексизму, насильства, гендерного дисбалансу, доповнення навчальних матеріалів відповідною інформацією та коментарями з метою забезпечення збалансованості у висвітленні ролей і місця чоловіка та жінки в суспільстві); розвиток і дотримання гендерної чутливості на заняттях і поза ними (здатність сприймати, усвідомлювати, моделювати вплив соціального середовища, форм і методів роботи з метою формування гендерної ідентичності, реагувати на будь-які прояви гендерної дискримінації) [9, с. 300].

Ефективний розвиток гендерної компетентності як складника гендерної культури особистості визначається високою обізнаністю викладача з технологією формування культури студентів, уміннями виховати конструктивні гендерні якості особистості. Таким чином, чим краще викладач розуміє сутність гендерної психології, педагогіки, тим вищий рівень гендерних знань, умінь, компетентностей сформується в студентів, а також прагнення побудувати андрогінні взаємини.

Важливу роль у формуванні гендерної культури студентів відіграє гендерна позиція викладача. Педагог, який здійснює гендерне виховання, має демонструвати конструктивний зразок гендерної культури, тобто розвивати в собі якості гендерно коректної особистості. На основі досліджень можна змоделювати цілісний портрет гендерно коректного педагога. Для нього характерні прийняття гендерних ідей, паритетне мислення,

високий рівень знань із гендерної теорії, демонстрація андрогінної моделі поведінки, орієнтація на індивідуальний розвиток студентів, висування однакових педагогічних вимог до студентів різної статі щодо навчання, культури поведінки, адекватне гендерне мовлення, демократизм, розширення гендерних знань студентів та спонукання їх до самоосвіти, створення сприятливих умов для вільного вираження гендерної позиції студентів, формування паритетного світогляду студентів тощо.

Таким чином, результат гендерного виховання значною мірою залежить від гендерної компетентності учасників освітнього процесу, зокрема від ґрунтовності й цілісності гендерних знань, ступеня усвідомлення сутності гендерного підходу, шляхів вивчення гендерної теорії, уміння здійснювати гендерну інтерпретацію соціокультурних реалій, готовності майбутніх викладачів трансформувати стереотипну гендерну свідомість чи вдосконалити власну гендерну культуру.

Важливою педагогічною умовою формування гендерної культури майбутніх викладачів є використання інтерактивних методів і форм гендерного виховання, що формують внутрішню мотивацію доактивного сприйняття, засвоєння та передачі інформації, сприяють установленню діалогічних взаємовідносин між викладачем та студентом, спрямовані на підготовку життя в сучасному інформаційному суспільстві тощо. Інтерактивні методи і форми трансформують пасивного об'єкта сприйняття навчальної інформації в активного суб'єкта пізнання, самовиховання та стимулюють творчість, ініціативу, самостійне і критичне мислення в процесі гендерного виховання.

Основний зміст педагогічної умови – мотивування самовдосконалення студентів та стимулювання самовиховання гендерної культури – полягає у формуванні в майбутніх викладачів уміння співвідносити гендерну культуру суспільства з власним гендерним світоглядом, гендерною позицією, гендерними ролями, здатністю протистояти патріархальним та матриархальним стереотипам, налагоджувати діалогічні гендерні взаємини, здатності конструювати ефективний план дій на шляху до віднайдення гендерної гармонії тощо.

Висновки і пропозиції. Сучасний світ актуалізує потребу в трансформації характеру взаємовідносин статей відповідно до принципів гуманізації, суб'єкт-суб'єктної взаємодії, цілісності, особистісної орієнтації, життєвої смислотворчої самодіяльності, соціальної відповідності, превентивності, акмеологічного принципу виховання. Очікуваним результатом гендерного виховання є особистість зі сформованою гендерною культурою. Становлення особистості відбувається під впливом культури, яка зберігає та поширює

норми, цінності, уявлення, традиції, стереотипи щодо поведінки чоловіків та жінок у різних сферах життєдіяльності людей. Формування гендерної культури майбутніх викладачів набуває особливої актуальності в контексті питання про забезпечення рівних прав і можливостей особистості, незважаючи на стать. Освіта має виконувати основну роль у зміні доволі стійких гендерних стереотипів щодо обмежування розвитку потенціалу особистості студентів і чоловічої, і жіночої статі.

Список використаної літератури:

1. Про забезпечення рівних прав та можливостей жінок і чоловіків : Закон України від 08.09.2005 р. № 2866-IV. Дата оновлення: 07.01.2018: URL: <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/2866-15> (дата звернення: 15.11.2017).
2. Смікал В. Культурологічний і аксіологічний підходи до формування особистості майбутніх викладачів. *Вісник Київського національного університету імені Тараса Шевченка. Педагогіка*. 2017. № 2. С. 72–76.
3. Смікал В.О. Культурологічний підхід у підготовці майбутніх викладачів вищої школи. *Наукове забезпечення технологічного прогресу XXI сторіччя* : матеріали міжнар. наук. конфер. (Т. 4), 1 травня 2020 р. Чернівці, Україна : МЦНД. С. 47–49. URL: <https://ojs.ukrlogos.in.ua/index.php/mcnd/issue/view/01.05.2020/289>
4. Великий тлумачний словник сучасної української мови / уклад. і голов. ред. В.Т. Бусел. Київ, Ірпінь : Перун, 2001. 1440 с.
5. Оніщенко Н.М., Львова О.П. Гендерна рівність: крок до розвитку чи моральна криза сучасного суспільства? *Держава і право*. 2013. Вип. 62. С. 3–11.
6. Котова-Олійник С., Стельмах Б., Ярош О. Гендерна абетка для українських медіа: посібник. Луцьк: Волинська мистецька агенція «Терен», 2013. 50 с. URL: <http://povaha.org.ua/wp-content/uploads/2014/04/genderna%20abetka.pdf>
7. Мартиненко С.М., Хоружа Л.Л. Загальна педагогіка : навчальний посібник. Київ : МАУП, 2002. 176 с.
8. Заїкін А.В. Гендерна компетентність учителя фізичної культури. *Сучасна молодь: крок у майбутнє* : матеріали II Міжнар. наук.-практ. конф. для студентів та аспірантів. Суми : СумДПУ ім. А.С.Макаренка, 2008. С. 282–285.
9. Котова-Олійник С.В. Значення гендерної компетентності в педагогічному процесі для виховання гендерної культури молоді. *Сучасна молодь: крок у майбутнє* : матеріали II Міжнар. наук.-практ. конф. для студентів та аспірантів. Суми : СумДПУ ім. А.С.Макаренка, 2008. С. 299–302.

Smikal V. Conditions and factors of formation of gender culture of future teachers

The article considers the current problem of forming the gender culture of future teachers. The purpose of the article is to carry out scientific analysis to determine the basic concepts of research, definition and theoretical justification of pedagogical conditions for the formation of gender culture of future teachers in the process of training.

In modern society, the problem of educating a conscious personality capable of building harmonious relationships, including gender, is extremely relevant. Gender culture is one of the key categories of gender and cultural research. Many studies have been devoted to the problem of forming a personality with a high level of gender culture. Despite the increased interest of scientists in gender education, the problem of pedagogical conditions for the formation of gender culture of future teachers in the process of professional training remains relevant.

The analysis of the scientific literature on the research problem made it possible to determine that the main conditions for the formation of gender culture of future teachers are to increase the professional competence of teachers in the formation of gender culture of students. as a representative of a certain type of gender, as well as knowledge about the gender characteristics of the subjects of the educational process); use of interactive methods and forms of gender education (transforms the passive object of perception of educational information into an active subject of cognition, self-education); motivating students' self-improvement and stimulating self-education of gender culture (forms in future teachers the ability to correlate the gender culture of society with their own gender worldview, gender position, gender roles). The modern world actualizes the need to transform the nature of the relationship of the sexes in accordance with the principles of humanization, subject-subject interaction, integrity, personal orientation, vital meaning-making activities, social conformity, prevention, acmeological principle of education.

Key words: *culture, gender, gender culture, gender education, gender competence, formation of gender culture.*